

Trianon után: Ady-recepció az utódállamokban (1920–1944)

A horvát, a szerb és a szlovák Ady-kultuszról (2. rész)

Ady költészetének Trianon utáni szlovák visszhangja, befogadása a költő közép-európai recepciójának kontextusában is feltűnően kiemelkedő. Szinte teljességgel lefedi a „prevrat” utáni közel negyedszázadot. Az életmű 1920–1944 közötti sikere, népszerűsége nem előzmény nélküli: a szlovák irodalom a 20. század első két évtizedében „folyamatosan reagál... a magyar irodalmi jelenségekre”, köztük Ady költészetére is.⁵⁹ Hviezdoslav 1910-es *Tak herolde...* kezdetű ódája már említett példa, Martin Rázus *Odkaz. Mad'arským básnikom* (Válasz egy magyar költőnek) című költeménye pedig félreérthetetlen reflexiója *A magyar Messiások* című Ady-versnek 1911-ben.⁶⁰ Mindkettő a „nemzetpolitikai költőt üdvözölte Adyban”⁶¹ – verseik megírásának indítéka a *Magyar jakobinus dala* Duna-völgyi megbékélést sürgető két strófája.

A befogadás további történetének szereplői az új, lényegében a *prevrat* után színre lépő nemzedék (Štefan Krčméry, Vladimír Roy, E. B. Lukáč stb.) lesznek. Krčméry a pozsonyi, Lukáč a selmecebányai magyar gimnázium, illetve lyceum diákjaként találkozik Ady költészetével, s mindkettőjük szellemi és ízlésbeli irányítója intézeteik magyar nyelv- és irodalom tanára. Krčméryé Pfeiffer János, a Lukáčé Klaniczay Sándor. A konzervatív, ám egyenes jellemű, mások véleményét tiszteletben tartó Pfeiffer – konzervativizmusa ellenére – mindig „tisztelettel ejtette ki” a magyar költő nevét diákjai előtt, s vélelme hatása nyomán a kettős nyelvi identitású diák-Krčméry nemcsak lelkes olvasója, első szlovák fordítója is lesz Ady Endrének. 1916-ban két Ady-vers jelenik meg tolmácsolásában a *Živena* lapjain: *A vár fehér asszonya* és az *Álmodik a nyomor*.⁶² E szerény kezdemény 1920 után vesz majd nagyobb lendületet: az új állam, a felszabadultság érzete a huszonéves nemzedék ambícióit igencsak táplálja, de az „új” hazafias

LŐKÖS ISTVÁN (1933) irodalomtörténész, szlavista, nyugalmazott egyetemi tanár, Krleža-kutató.

59 Fried István: Szlovák-magyar irodalmi kapcsolatok a századelőn. *Tiszatáj*, 1994. május, 79.

60 Fried István: i. m. 79; Csukás István: *Ady a szlovák irodalomban*. Bp., 1961, Akadémiai Kiadó, 12.

61 Fried István: i. m. 82.

62 Csukás István: i. m. 14.

érzület, lelkesedés – bármily meglepő – a magyar Ady Endre iránti lelkesedéssel párosul. Már 1922–23-mal kezdődően az alábbi Ady-versek szólalnak meg szlovákul: *Sóhajtás a hajnalban*, *Az én menyasszonyom*, *Temetés a tengeren*, „*Ádám hol vagy?*”, *Vér és arany*, *Sötét vizek partján*, *Akik mindig elkésnek*, *A Zozó levele*, *Búgnak a tárnák*, *Proletár fiú verse*, *A feltámadás szomorúsága*, *Sírni, sírni, sírni*, *Esze Tamás komája*, *Kató a misén*, *Fölszállott a páva*. A harmincas évek legelején ismét Krčméry robban be négy fordítással is az *Elán* és a *Slovenské Pohl'ady* lapjain, nevezetesen *A magyar Messiások*, az *Ijfú szívekben élek*, az *Add nekem a szemedet* s az *Oná vezér unokája* átköltésével. Krčméry mellé már az évtized elején elkötelezett Ady-fordítóként lép a színre az Ady-kultusznak haláláig zászlóvivője: Emil Boleslav Lukáč. Az Ady iránti érdeklődést serkenti ekkoriban számos rendezvény, publicisztikai írás s a költő ötvenedik születésnapját ünneplő előadás. *A Reggel* 1927. november 20-án külön számmal emlékezik a költőre, mások mellett E. B. Lukáč Ady és a szlovák irodalom viszonyáról értekezik. Magyar nyelven írt dolgozatában az előző évek befogadásának tényeit és gyengéit felsorolva utal például az epigonizmus nem kívánt jelenségére. Az ünnepi esemény reprezentatív momentuma Vladimir Roy (halálos ágyán is Ady verskötetét tartja majd kezében) Adyt köszöntő *Andrejom Adymu* (Ady Endrének) című költeménye. Hviezdoslav ódájának kezdő sorát parafrázeálva kezdi költeményét:

Ulrich von Hutten moderných čias
Čos' v duši nosieval Východu žas,
Smrteľne míľujúc europský Zľapad
koms' chodil v úzkosti nadšenia ľapat'
synovia sľobody chápu T'a dnes...

Modern idők Ulrich von Huttene
ki lelkedben hordtad Kelet szörnyűségét,
halálosan szeretve Nyugatot,
ahová lelkesedésért jártál szorongások között,
a szabadság fia ma megértenek téged.

(Csukás István ford.)

Az Ady kedvelte motívumok allúzióival (Bábel tornya, párizsi Bakony, az ős Kaján) folytatódó költemény a *Magyar jakobinus dala* gondolatvilágára is utal, amikor a román Goga és a szlovák Hviezdoslav „üzenetváltására” céloz, az utóbbi *Véres szonettjeinek* Adys hangszerelésére, amely valóban a *Halottak élén* kötet pacifista párhuzama.

Bő évtized elmúltával a szaporodó műfordítások pusztá ténye – s a majd az alább tárgyalandó kritikai recepció – kimondatlanul is az önálló fordításkötet megjelentetését sürgeti. 1932-ben nem egészen váratlanul, de mégis némi meglepetést okozva teljesül a vágy: Bohumil Müller Pozsonyban élő cseh újságíró

munkájaként megjelenik Csehszlovákiában az első Ady-kötet. Igaz, nem szlovák, hanem cseh nyelven, s művészileg a szlovák translációk szintjét alulmúlva. Lukáč mégis elismeréssel ír róla, sürgetve egyben egy szlovák Ady-edíció közreadását. Magyar visszhangja is lesz az egyébként ízléses kivitelezésű kötetnek. A *Nyugat* olvasóit – késéssel ugyan – Szalatnai Rezső informálja 1934-ben. A szlovenszkói áttörés sem várat soká magára: 1934-ben Besztercebányán, magánkiadásként napvilágot lát az addig ismeretlen Vojtech Marko középiskolai tanár fordításkötete: *Ondrej Ady: Verše. Preložil Vojtech Marko*. Banská Bystrica, 1934. A 100 példányban megjelent kötet meglepetés volt. A besztercebányai tanár neve az irodalmi életben teljesen ismeretlen, s mint a kötet megjelenése után elmondta: kolozsvári diákként találkozott először Ady-versekkel, a tüzetesebb megismerésre csak a háború s a hadifogság után kerülhetett sor. Kölcsön kapott Ady-kötetektől kimásolta a számára vonzó költeményeket, nyomon követve a szlovák folyóiratokban megjelent fordításokat s gyűjteménye készletéből addig szlovákul nem publikált alkotásokat kezd fordítani. A fordítások eleinte *pro domo* készültek, ám a baráti környezet, ismerősök biztatására dönt: közre adja őket kötetbe gyűjtve. Ady iránti tiszteletét, vonzalmát, egyáltalán a magyar irodalom iránti érdeklődésének beszédes példája, hogy a kötetet saját költségén jelentette meg. E körülmények jelzik: a szlovák olvasók, mindenekelőtt a korábban még magyar iskolát végzett, bilingvis intelligencia tagjai körében mind a magyar nyelvű Ady-kötetek, mind az addigi szlovák translációk ismertek és népszerűek. Olvasásszociológiai felmérés tanúsíthatná egzakt módon: mekkora népszerűség övezte a két háború közötti Szlovenszkon, szlovák ajkúak körében, Adyt és a magyar irodalmat.

Marko kötetének versanyaga az alábbi kötetekből állt össze: *Új versek, Vér és arany, Az Illés szekerén, Szeretném ha szeretnének, Halottak élén*. A versek tartalmi spektrumát a legjellemzőbb témakörök dalai alkotják: szerelem, élet-halál, Isten, pénz, szociális témák. A kötet kritikai fogadtatása nem volt épp hízelgő. A legkeményebb bíráló E. B. Lukáč, aki a kötet első három textusát kivéve az átköltéseket nyersfordításokként minősíti, s mindössze egy költemény fordítását tartja értéknek. A kiadás összességében kortörténeti kuriózum – vallja az avatottak többsége.

Sokkal megértőbb a *Prágai Magyar Hírlap* kritikusaként Sziklay László *A szlovák Ady* című írásában. Bírálatát a „magyar, oláh, szláv bánat” poétájának szlovákiai ismertségével exponálja – egyaránt utalva Hviezdoslav ódájára és Rudo Uhlár tanulmányának elismerő értékítéletére (Ady lírájára „a szlovák lélek is reagált” – írja Sziklay) s a fiatal szlovák költőnemzedék pozitív reakciójára. Szól az Ady-versek fordításának nehézségeiről, amelyekkel Marko nem mindig birkózik sikeresen; kivált az „Ady-forma” s az „Ady-nyelv” átköltésénél mutatkoznak hiányosságok. Dicséri ugyanakkor Marko kiváló magyar nyelvtudását, amelynek birtoklása magyarázza például a *Léda a hajón* című vers sikeres tolmácsolását, s amelynek fordításában „nagyszerűen adta vissza a vers mámoros, érzéki hangulatát”. Úgy találja: azok a fordítások sikeresebbek,

„amelyek kevésbé tömörek Adynál is, melyekben már az eredetiben is több a narratív elem”.

Sziklay nem elégedett a válogatással. Rapszodikus, rendszertelen, hiányos is: „Ady istenes versei közül... alig egy-kettőt”, „Ady magyar sors-verseiből egyetlen egyet sem találunk a kötetben”. „Mindezek ellenére örömmel kell üdvözölni Marko kötetét”, mivel az „a szlovák-magyar lelki kapcsolatok dokumentuma”.⁶³

1930–1937 között számottevően növekszik a fordítások száma (régiek is, újak is jelentkeznek átültetésekkel: Ondrejov, Vladimir Roy, Valentin Beniák, Gregor Cút, Borin nevei sorakoznak a lapokban és folyóiratokban. Az Ady-kultuszt rendezvények, rádióadások, a PEN Club programjai segítik. A magyar költő népszerűségének – 1940-ig legalábbis – nem árt a szlovák értelmiség polarizálódása sem (Masaryk polgári demokráciájának hívei, Hlinka-párt, baloldali szervezetek, szerveződések). 1937 és 1940 között viszont gyérül a fordítások száma. Gregor Cút és Valentin Beniák tolmácsolásában mindössze három Ady-vers jelenik meg az *Elán* és a *Nový Svet* lapjain.⁶⁴ A Tiso-éra egyáltalán nem dédelgeti a korábbi, csaknem két évtizeden át tartó kölcsönhatásokat, kapcsolatokat. Így az annyira vágyott és a fordításirodalom gyarapodása nyomán remélt, művészileg rangos, Adyhoz méltó fordításkötet megjelenésének nem kedvez az idő. Emil Boleslav Lukáč, a legkövetkezetesebb és legkitartóbb szlovák Ady-hívő, nem törődve a hivatalosság s a szlovák nacionalizmus várható gáncoskodásával, 1939-ben a két nép kultúrájának cseréjét sürgeti, s Kosztolányi, Babits, Juhász Gyula életművét bemutató cikket közöl az *Elánban*, miközben készül saját Ady-kötetének kiadására is. Kiadót keresve, előbb a *Živena* kiadójához fordul, ahonnet durva, elutasító választ kap: „míg a magyarok magatartása politikai téren a szlovákokkal szemben alapvetően meg nem változik, kiadványaink közé magyar könyveket – elvi okokból – nem veszünk fel”.⁶⁵ Lukáč vékonyka, de tartalmát tekintve, szlovák viszonylatban, korszakos jelentőségű Ady-kötetét végül az *Elán* adta közre *V mladých srdciach* (Ifjú szívekben) címmel 1941-ben, a kiadó Kamara Könyvtár sorozatában, 360 számozott példányban, a fordító aláírásával. A hét oldal terjedelmű bevezető után (Lukáč munkája) 22 Ady-vers következik. Nagyobb részt az *Új versek* és a *Vér és arany* szövegei közül valók, de ott vannak *Az Illés szekerén*, a *Szeretném ha szeretnének*, *A menekülő élet* és a *Halottak élén* veretes darabjai is. Az invenciózus, ugyanakkor a magyar nyelvű Ady-szakirodalom alapos ismeretére utaló bevezető mondanivalója a szlovák olvasók befogadói hullámhosszán szólal meg, amit az egykorú kritika is méltányolt. Szalatnai Rezső magyarul is, szlovákul is (*Esti Újság, Elán*) írt róla. Magyarul az Ady-versek szlovákiai aktualitását hangsúlyozva („jóleső

63 Sziklay László: Vojtech Marko: A szlovák Ady. Ondrej Ady: Verše. Banská Bystrica. *Prágai Magyar Hírlap*, 1936. febr. 9.

64 Csukás István: i. m. 65.

65 Idézi Csukás István: i. m. 58.

ámulás a mostani időben és hangulatban Ady szolidaritásában találkozni a szlovák líra legjobb szavaival”),⁶⁶ szlovákul pedig aktualizálva Adyt *Az Isten harsonájának* fordítását dicsérve: „ez a vers éppen a mai időkhöz szól”.

Nem mellőzhető reflexió a *Slovenské Pohl'Adyban* aktualizáló célzattal idézett verssor sem *Az Isten harsonájából*: „Néhány ezer évig tűr az Isten, de aztán jaj a gyilkosoknak.”

Michael Chorváth a nemzetek közötti megbékélés harcosaként aposztrofálja Adyt, aki „minden igaz embernek megmutatta, hogy a magyarok között is maradt hét igaz, akik erjesztői lehetnek a nemzetek közötti megértésnek”.⁶⁷

A *V mladý srdciakra* – újabb, 1943-as kiadása alkalmával – a hatalom durva támadással reagál: célpontja a kötet fordítói s a kiadó. A Hlinka-gárda főparancsnoka egyben Tiso belügyminisztere, Šaňo Mach ragad tollat, és – az R. monogram álarca mögül – támadja Adyt, Lukáčot és a kiadót, alábecsülve az egész magyar irodalmat. A cikk – álságosan – Nyírő *Uz Bencéjének* szlovák kiadása ürügyén veszi sortűz alá Ady poézisét és szlovák tolmácsolót: „Másodrendű, beteg, destruktív jelenségek pártfogói” destruktív irodalmat tolmácsolnak a szlovák olvasónak. Nevezesen Ady Endre költészetét, „...akit a zsidó reklám hihetetlen módon felnagyított, akinek dekadens szellemét, bár az művészi forrmában nyilvánult meg, még Magyarországon sem tudtak a mai napig sem befogadni”. (Myslime tu napr. na Endre Adyho zveličeného židovskou reklamou do neskutocných rozmérov ktorého úsedkovost' akokot vek ona bola umelecký podložená, ani v samem Maďarsku podnes nevedeli zhlnúť.”)⁶⁸

A Hlinka-gárda lapjának cikkére, jó diplomáciai érzékkel, Lukáč válaszol: Hviezdoslav Ady-ódájára hivatkozik, s a szlovák klasszikus Petőfi- és Aranyfordításaira, ami támadhatatlan érv, a nemzeti klasszikus költőt még a *Gardista*nak sem illik dehonesztálni.

Az Ady elleni szellemi és sajtóhadjárat mégsem zárult le. Lukáč modern magyar irodalmi antológiája, a *Na brehu čiernych vôd* (Sötét vizek partján) szolgált újabb támadási felületül, amelyben Babits, Juhász Gyula, Kosztolányi, Tóth Árpád, Gyóni Géza, Kassák, Áprily Lajos, Mécs László, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Győry Dezső, Gulyás Pál és Berda József versei mellett tizennyolc Ady-költemény is olvasható Lukáč, Krčméry, Roy, Borin, Vojtech Marko, Ján Poničan, Daniel Okáli, Andrej Žarnov és Tibor Štitnický fordításában. Az előszó E. B. Lukáč munkája, aki itt is a közép-európai megbékélés szószólója – külön utalással a szlovák-magyar kölcsönös közeledés szükséges voltára. A bevezető Adyt méltató passzusa újabb olaj volt a tűzre. Két hónap alatt tizennégy recenzió foglalkozott a kötettel a sajtóban – a jobb- és a baloldalon egyaránt. A *Gardista* a botránnykeltés szándékával lép színre ismét. Karol Strmeň a szlovák és a magyar

66 Idézi Csukás István: i. m. 77.

67 Idézi Csukás István: i. m. 78.

68 R.: Usmernit'! Ešte na okraj slovenských prekladov z maď'činy. *Gardista*. Ročník V. číslo 91. Nedelja, 18. aprila 1943. str 7.

írók együttműködését nehezményezi, Adyról szólva Šaňo Mach vádjait idézi, s frontális támadást intéz a kötet kiadója az *Elán* és annak vezetője: Ján Smrek ellen. Felelősségre vonja a kiadó főszerkesztőjét, aki – írja – a kötet kiadásával „az irredenta propaganda eszközévé” lett. Nem csak a kötet tartalma, annak külleme is vádpont lett: a borítón látható Pegazust övező fénysugarakban a kritikus Nagymagyarország térképének körvonalait véli felismerni, s cikkében meghamisítva hozza azt nyilvánosságra.

A terebélyesedő vita (amely nem csak a főváros, a vidék értelmiségét is foglalkoztatta) lényegében Smrek *Cirkus musí byť!* (Kell a cirkusz!) című, a *Slovák* című lapban megjelent cikkével zárult.⁶⁹ Benne Smrek egy régi barátjával folytatott dialógusát idézi, aki elhitte a *Gardista* hamisítványon alapuló meséjét: azaz az irredentizmus vádjának „valós voltát”, ám amikor Smrek érvekkel és dokumentumokkal cáfolta az állítást, közölve az inkriminált illusztráció eredetijét és a hamisítványt, partnere meghajlott az érvek előtt, és további küzdelemre biztatta költő-szerkesztő barátját. Smreknek a beszélgetés szövege s a pegazusos illusztráció eredeti és hamisított változatának nyilvánosságra hozatalával sikerült a vádakot semlegesíteni – legalábbis átmenetileg. A *Gardista* ui. – némi szünet után – ismét vádaskodott, ám a magyar antológia „Ady-blokkja” a két háború közötti mégis a szlovák Ady-kultusz diadalává lett. Ezt igazolta az esztendő múltán, 1945-ben Krčméry *Z cudzích sadov* (Idegen kertekből) című kötete, amely „szláv”, „idegen” és „magyar” költők alkotásaiból készült fordításokat tartalmaz – köztük számos Ady-verset. A *Na brehu čiernych vôd* körüli polémiaíkhöz hasonló hecckampány ezúttal elmaradt. Szerepet játszott ebben a háború végső fázisának zűrzavara, de talán az is, hogy Krčméry a *prevrat* után a Matica Slovenská titkára volt évekig, s a *Slovenské Pohl'ady* szerzője és szerkesztője, arculatának motiválója és persze az antológia idején már másfél évtizede beteg ember, elmeógyógyintézetek kezeltje. Az 1920 után induló s 1944-ig csaknem folyamatos, a műfordításban testet öltő Ady-recepció – Bori Imre szavát kölcsönözzük – „kidajkálta” az első, már 1945 után megjelent, a teljes költői oeuvre-re ablakot nyitó szlovák Ady-kötetet. 1950-ben, a Slovenský Spisovateľ kiadásában látott napvilágot a Ján Smrek fordította *Básne* (Költemények) című Ady-kötet. De ez már egy másik történet...

*

A szlovák Ady-recepció és -kultusz alábbi fejezete az Ady-életmű kritikai-irodalomtörténeti fogadtatásának körvonalazása. Az általunk szemlézett, 1920–1938–1944 közötti csaknem negyed század derekán, 1932–1935 között, három, kettős nyelvi identitású szlovák szerző dolgozata látott napvilágot Szlovenszkóban – vezető periodikák lapjain. Rudo Uhlár, Emil Boleslav Lukáč és Štefan Krčméry munkáiról van szó. Szóba jöhetne egy negyedik fogalmazvány is, Alžbeta Göllnerová előadása, amely viszont szemléletével, terminológiájával

69 Ján Smrek: *Cirkus musí byť!* *Slovák*, 1943. aug. 8.

már-már a Klement Gottwald, Antonín Novotný és Gustáv Husák korának irodalomszemléletét „előlegezi”, bemutatása méltatlan felértékelés lenne a húszas-harmincas évek szlovák irodalmának szellemi, esztétikai szintjét reprezentáló, fentebb említett „triász” írásai mellett.

Mellőzve a harmincas évtized legelején kibontakozó, a LUK (Literatura, Umenie, Kultúra) című kiadvány övezetében, a szlovák Ady-kultusz káros vagy áldásos voltáról zajló vita ismertetését,⁷⁰ ezúttal a két főszereplő: Rudo Uhlár és E. B. Lukáč írásairól (pengeváltásáról?) kívánunk szólni. Az említett polémia szelleme itt is jelen van: Lukáč tanulmánya Uhlár ellentétes nézeteinek cáfolata. A LUK-vita publicisztikai akusztikájától eltérően Uhlár írását itt a tudományos értekező próza hangneme, alapossága, stiláris fegyelmessége jellemzi.

Uhlár munkája⁷¹ komparatistikai közelítés, bevezetesképp pozitivistá pontossággal beszél a szlovák-magyar együttélés ezeréves tradíciójáról, ami – mondja – „történelmi és társadalmi tény, melyet nem lehet letagadni.” Közösek voltak „ellenségeink”, „küzdelmek”, „hőseink” s a szépirodalom tárgyai/szereplői is sokszor azonosak. A nemzeti ellentétek „a régi Magyarországon (Uhersko)” a 18. század előtt nem zavarták a két náció együttélését. „A szlovákok éppúgy, mint a magyarok, eljutottak a harcterekre is, a hivatalokba, a kiváltságos osztályokba is”, „a régi Magyarország (Uhersko) történetének... számos hőse és kulturális személyisége félig a mi vérünkéből, a mi tájainkról való”.

A közös történelmi hagyományok tényei azonban – véli Uhlár – nem adnak kellő választ a kérdésre: „A világirodalomból és a szomszédos irodalmak közül miért Ady talált leginkább talajra a forradalmár költőknél?”

Štefan Krčmery és E. B. Lukáč első átköltésai kapcsán, majd Vojtech Marko fordításaira utalva e kérdésre a választ e nemzedék magyar középiskolai végzettségében találja meg: „a művelt szlovákságnak, akit a kulturált világ érdekelt, erős nemzeti meggyőződése ellenére is a magyar nyelv volt a kultúra közvetítő nyelve.” S hogy vélelmének nyomatékot adjon, hozzáteszi: „intelligenciánk az utóbbi években hozzászólt a magyar irodalomhoz, kulúrához, az idegen irodalmak magyar fordításaihoz mint hozzá legközelebb állóhoz...” Épp ezért „magától értetődött”: „az utóbbi évek szlovák irodalma” a magyar irodalom felé fordult. A fiatal szlovák író-költőnemzedék Ady költészetére iránti vonzalmának indítéka a magyar költő zsenijének felismerése s költészetének változatos színképe: e lírában együtt találta mindazt, ami Európát már a múlt század utolsó évtizedében lázba hozta („gondolatok”, „problémák”, „érzések”, „rész-kódítások”, „művészeti, gondolati irányok”), s amelyek Ady lírájában robannak be a magyar szellemi életbe. Uhlár gondolatmenetében itt jelenik meg a dekadencia fogalma, amely – mondja – Adyt is megérintette, sőt költészetét

70 A vita részletes ismertetését l. Csukás István: i. m. 31, s. kk.

71 A szlovák irodalom kapcsolatai a szomszédos irodalmakkal. In *DETVAN 50 rokov v Praze*. Turč. Sv. Martin, 1932, 142-153.

a dekadenciából indul ki, mi több: ki is „fejlesztette a magyar dekadens költészetet”. Ugyan hozzáteszi: Ady „meg is törte” a magyar dekadens poézist, mintegy átmenetet képezve az új költészet felé. „Későbbi költészete... reakció a dekadenciára.”

Fenti gondolatait summázva következtetése így zárul: „élni vágyó harc ez... Műve hatalmas összetétele a jövő jóslásoknak és az általános emberi, művészi problémáknak”. A fiatal, pályakezdő szlovák író megtalálta benne azt, amit tudat alatt érzett...” Az egyik a „foradalmárt fedezte fel benne”, a „tradíciók ellen harcolót”, az egy „új életért” küzdőt (Poničan), a másik „benne látta a világfájdalmas, dekadens, beteges költészet legtökéletesebb képviselőjét” (Lukáč), mások vágyaik kifejezését, a nemzetiségek ügyéért síkra szálló értelmiségit s a szociális gondolatok hordozóját látta benne (Borin, Žarnov). Krčméryt és Tido Gašpart a művészi kifejezőmód és ábrázolás mikéntje ejtette rabul.

A szlovák–magyar viszonyt, a két nemzet múltját, társadalmi összefonódását fölöttébb józanul, mondhatni európai szemmel, szemlélettel és intelligenciával látó és láttató, Párizs és Torino kulturális és tudományos közegében iskoláztott Uhlár cikkének a dekadenciát érintő részletével Lukáčot provokálta, aki – sugallja Uhlár – Adyban „a világfájdalmas, dekadens, beteges költészet legtökéletesebb képviselőjét” látta. A pályatárs és Ady ügyében rivális Uhlár Ady-képére s a személyét érintő allúzióra kötelességének érezte válaszolni. *Ady és a dekadencia*⁷² című tanulmányát a Bujnák emlékkönyvben teszi közzé. (Később a pozsonyi egyetemen doktori értekezésként védi meg.) A tanulmány tudományos igényességgel, filológiai alaposággal, az Ady-szakirodalom meghatározó munkáinak ismeretében, Adynak a dekadenciát érintő egyéb írásait is felhasználva (*Levelek Párizsból, Új Hellász*) készült.

A dekadencia vádjának előzményeiről írott sorai ugyancsak széles körű információs készletre vallanak, miként a dekadencia definiálását tartalmazó részletek. Francia, német és cseh nyelvi ismereteinek birtokában a közelmúlt legfrissebb kiadványait használja (René Gourment: *Proménades litteraires* = Irodalmi séták című munkája 1920-ban; Ernst Robert Curtius: *Die literarischen Wegbereiter des neuen Frankreich* = Az új Franciaország irodalmi úttörői 1923-ban; P. Martino: *Verlaine* című könyve 1924-ben; J. P. Solden: *Karel Hlaváček typ české dekadence* = Karel Hlaváček a cseh dekadencia típusa 1930-ban jelent meg) – széles körű magyarázatot adva a dekadenciáról, amelyet a szlovák irodalomban „sokszor csak úgy odavetve” használnak, „tartalma pontosságával mit sem törődve”.⁷³

Uhlárt név szerint is célba vette, megállapítva: szlovák vitapartnere csak „röviden megjegyzi, hogy a dekadencia valami beteges, nem konstruktív dolog;

72 E. B. Lukáč: Ady a dekadencia. In *Pavlovi Bujnákoví ctutekua pruatekia, žiaci*. Red. Alžbeta Gollnerová. Bratislava 1933.

73 Lukáč tanulmányát az alábbi kiadványból idézzük: Emil Boleslav Lukáč: *A nagy üzenetváltás*. Bratislava, 1973, Madách, 128–145.

említi a szó francia eredetét, de nem határolja el pontosan, és nem mond magáról a dekadenciáról semmit.” Lukáč definíciójában a dekadencia irányzatának létrejöttét a *Le Décadent* folyóirat alapításához köti (1886), amely bár rövid életű kiadvány volt, a modern francia irodalom színe-java jelen van lapjain. Moréas, Mallarmé, Verlaine, Laforgue, Gustav Kahn, René Ghil, Jean Lorrain, Stuart Mervill, Barbey d’Aurevilly. „A *Le Décadent* folyóirat számára Verlaine volt az Isten” – írja Lukáč –, s lehetségesnek véli: a folyóirat címét és tendenciáit az ő *Langueur* (Fáradtság) című költeményéből vették. A vers egy sorában valóban szerepel a *Décadence* szó: „je suis l’Empire à la fin de la Décadence” = Az Empire vagyok a dekadencia végén.

A folyóirat rövid idő múltán megszűnt, munkatársai átpártoltak a szimbolistákhoz, különféle „iskolák” (pl. école roman) tagjaiként alkotnak, ám „nincs olyan francia szimbolista, akinél nem lennének kimutathatók a dekadens korszak elemei”. Bár a *dekadencia* teoretikus definiálása elmaradt, a fogalom és motívumai – mondja – a modern európai költészetben lépten-nyomon kimutathatók. Példákat is felsorol: „az életaktivitás tagadása, elfordulás az élettől, undorodás a jelentől, arisztokratikus modor, öncélú művészség, általános szkepszis, beteges megtérés, unalom és éles cinizmus, hideg, gúnyos erotika, a halál ünneplése”. E motívumvilág eluralkodását a francia költészetben Lukáč a sedani vereséggel, a második császárság „korhadtságával”, a kommün történéseivel s annak leverésével magyarázza. Az állapot jellemzéseként Renant idézi, kinek vélekedését kordivat volt citálni: „La France se meurt, ne troublez pas son agonie = Franciaország haldoklik, ne zavarjátok agóniáját.” Ekkor születnek a dekadens állapotot tükröző művek, Péladan: *La décadence latine* (A latin dekadencia) című regényciklusa, Baudelaire korszakos műve a *Fleurs du mal* (A romlás virágai), Huysmans: *A retour* (Az ár ellen). A francia nemzetet – mondja végül – majd Bergson antideterminista filozófiája vezeti ki a *fin de siècle* „elmúlás hangulatából.”

E stílustörténeti, művészetelméleti, filozófiai fejtegetések és konklúziók után tér át az Ady-életmű tárgyalására. Ady párizsi útjainak, az utazások élményeinek, impresszióinak tényeiből kiindulva konstatálja: ekkor ismeri meg Baudelaire és Verlaine költészetét (fordít is tőlük). A magyar költő e francia benyomásokat hordozó életszakaszá(i)ról a magyar Ady-kritika (Tóth Árpád, Benedek Marcell, Hatvany Lajos, Földessy Gyula) vélekedését osztja, amely szerint – Tóth Árpádot idézi – „Mallarméhoz és Rimbaudhoz viszonyítva Ady képzelete sokkal józanabb, fegyelmesebb...”; majd Hatvanyt, aki szerint az Ady-líra „hasonlíthatatlanul egészségesebb, tisztább, mint Baudelaire-é.”

Az Ady halála után nyilvánosságra került vonatkozó levelek, újságcikkek (*Az új Hellász*) információinak tükrében vizsgálva a magyar költő poézisét, ezek Ady művészetfelfogását, társadalomszemléletét valamiképpen motiváló, olykor meghatározó szerepét-hatását konstatálja, s csokorba szedi Ady kapcsolatos reflexióit is: Jehan Rictus nem volt „szocialista...”, azt hirdeti, hogy az élethez, s az élet minden valóságához joga van mindenkinek”. Jacques Lorrain *Don Quijote*

című darabja hősében a „tett és álom szintetikus típusát” látta, Marcel Prévost: *La plus faible* (A leggyengébb) című művéről iróniával beszél, Rodin *La penseur* (A gondolkodó) című alkotását „a szobrok szobra, az élet szobraként” aposztrofálja. Zolát halálakor az igazság bajnokaként méltatja, s hozzáteszi: „A mártírium szép és az élet is szép. Igazul élni e hazug világban, látni, érezni és csinálni a szebb jövődöt: oh, be kéjes és dicsőséges.” Az Ady-cikkek alapján szól a Byron- és Schopenhauer-hatás meghaladásáról. Mistrálban „az élet részeg igenlőjét és dalnokát” látja, más helyen Baudelaire-ről mondja: „Hiszen nem a Quincey-ké s nem a Baudelaire-ké ez az élet.”

E példákat csokorba szedve Lukáč levonja a következtetést: Ady „idézett cikke[í]ből, [a] szemelvényekből látjuk: ...sehol sem céloz rá, hogy különösen meleg eszmei kapcsolat fűznék a francia dekadensekhez...” Igaz: fordított Baudelaire-től is, Verlaine-től is, ám „ezek a fordítások oly sajátosan adyiak, „át vannak lényegítve, újra teremtve, teli vannak új meglátásokkal, sajátos, a Baudelaire-étől eltérő látomásokkal, sajátos képekkel, sajátos frazeológiával, sajátos szókapcsolatokkal, hogy Ady itt sem, a fordítás terén sem tanítvány, hanem szuverén úr”.

Az Adyt már gimnazistaként fordító, magyarul is, szlovákul is verselő („Ja i veršoval som maďarsky i slovensky”) Štefan Krčméry – említettük már – 1935-ben tette közzé mintegy két évtizedes, évről évre újabb és újabb dimenziókkal bővülő Ady-élményének birtokában, sokat idézett esszéjét *Ady Endre v slovenskom zrkadle* (Ady Endre szlovák tükörben) címmel a Ján Smrek szerkesztette, akkor még Prágában megjelenő *Elán*-ban.⁷⁴ Míg Uhlár a komparatista szemével, Lukáč az irodalomtörténész és filológus tárgyyszerűségével olvasta és méltatta Adyt, addig Krčméry az esszé műfaját választotta a maga Ady-képének felvázolásakor. Rapszodikus módon rakja egymás mellé benyomásait, amelyek olykor évtizedes múltból származnak, máskor friss olvasmányélmények impresszióiként hatnak. Az írásnak van némi irodalomtörténeti alapvetése is: a szlovák olvasó Petőfi-, Arany-, Madách-, a régiek közül Balassi- és Zrínyi-olvasmányélményeire alludál, akikhez a vélt „szláv rokonság” (ami Zrínyi esetében valóság) érzületével, képzetével közelít, bennük „önmagára ismer”. „Adyban, a modern, 20. századi magyar líra legnagyobb képviselőjében semmi ilyen nincs.” Az európai műveltségű s a magyar irodalomtörténeti is ebből a látószögből szemlélő Krčméry maximális szakmai kompetenciával írja le: „Ady Endre a szellemi Közép-Európának... egyik legnagyobb jelensége.” A közép-európai sors mélyrétegeinek ismerője, akit Hviezdoslav a „magyar, oláh, szláv bánat” költőjeként köszöntött. E hviezdoslavi örökséget folytatva a *Magyar jakobinus dala* megannyiszor idézett strófáira utalva írja: „aki így írt, annak számára a szlovák már nem volt alsóbbrendű lény. Aki így írt, az a Kárpátok kerítésén át már Európára pillantott.” Arra az Európára, amelyben „a magyarok szigetnek érezték” magukat, amely „a szabadság szigete” volt, s amelybe „...a földrajz és a történelem

74 Štefan Krčméry: Ady Endre v slovenskom zrkadle. *Elán*, 1935, 1, 3-4.

ültette őket". Adyban ezért „az új Európa hazafias költőjét érezzük, aki keblében szabadságot és új lelkesedést hordoz. Ez hozta közel a szlovák szívekhez.”

Más nézőpontból szemlélve Adyt, benne a régi Magyarország betegségeknek gyógyító orvosát látja, aki „perben áll nemzetével”, vádolja is, „mint a gyermek bűnös szüleit”, de a vádlóból végül lázadó lesz, aki „mind közelebb kerül a szocialista retorikához, de mind jobban el is mélyül. S ezért verekszik a hazájával a legkeményebben. A társadalom miatt. De szakítani hazájával nem képes. A kötelékek, amelyek hozzáfűzik, túl erősek.”

Az Ady-líra művészi eszköztárát, annak akusztikáját talán az addigi magyar Ady-irodalomban sem írták le tömörebben: „Az élet úgy van benne, mint hang a hegedűben.” Alázattal és tisztelettel áll a magyar líra óriásának tartott költő előtt: „Rád ja mám i bojim se jej” = Szeretem és félek tőle. Mint hívő az oltárnál borul le a magyar zseni előtt.⁷⁵

*

1920–1944: Közép-Európa történetének viharokkal, feszültségekkel, nacionalista indulatokkal teli, de olykor az indulatok szelídülésének is negyedszázada. A magyarság Trianon utáni a területvesztés revíziójában reménykedik, a csehek az egységes csehszlovák nemzet illúziójának jegyében „demokráciát” imitálnak, a Délvidéket bekebelező Szerb-Horvát-Szlovén Királyság a „baranyai szerb-magyar köztársaság” „emigránsainak” – köztük a hazaáruló Linder Bélának – ad politikai menedékjogot, az utóbbinak magas nyugdíjat is. A királypuccsok idején a három utódállam: Csehszlovákia, Románia, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság kardcsörtető jelszavakkal, diplomáciai fenyegetéssel, mozgósítással riogatja a Trianon utáni Magyar Királyságot. A „szomszédság” civil társadalmának számottevő részét alkotó magyarság e magukat köztársaság, más esetben királyságként meghatározó államokban – megfogyva bár, de mégis talpra állva – viseli a viszontagságokat – az irodalom terén sokak által nem remélt eredményeket nyugtázhat. Az élni akarás, az „ahogy lehet” viszonyai között szerveződő „kisebbségi” magyar értelmiség – talán a felvilágosodás eszme-rendszere generálta nacionalizmusoktól még mentes, a 18. század előtti idők felhőtlen kapcsolatainak feltámaszthatóságát remélve új élethelyzetében – keresni kezdi azt, ami kisebbségeket és államalkotó közösséget „összeköti”. Ady horvát, szerb és szlovák Trianon utáni recepciója azt mutatja: az új politikai formációk, az új államok nációi között is nem kevesen vannak a kézfogás, a közös sors, közös történelmi tradíciók vállalásának hívei. Az E. B, Lukáčok, a Štefan Krčmériky, a Rdo Uhlárok, a Vladimír Royok, Vojtech Markok, a Veljko Petrovićok, a Miloš Crnjanskik, a Todor Manojlovićok, a Miroslav Krležák, Mladen Leskovacok vagy éppen a szlovák fiatal nemzedék magyar tudásának hiányát felpanaszoló Milo Urbanok, az Emil Isacok – lám, nem is oly csekély e névsor,

75 A szövegrészeket Sziklay László fordításából idézzük. In *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*. Válogatás hét évszázad írásaiból... Id. kiad. 580–584.

pedig nem is teljes – voltak partnerei az újból egymásra találás magyar küzdőinek. Aztán jött Hitler, Tiso, Tito, Antonescu, majd a sztálini diktatúrák s ami nemrég – ha csírájában is csupán – épülni látszott, azt Beneš, Gottwald, Dej, Tito és Husák és elvtársaik különítményesei tönkretették. Népiirtás, kitelepítés, reszlovakizáció, lakosságcsere, bebörtönzés, internálás – ne soroljuk tovább a következményeket – kellő alaposággal lerombolták azt, amit az 1920–1944 közötti évek jó érzésű, józan ítélőképességű horvát, szerb, szlovák író- és költőnemzedéke(i) szellemi örökséggé formált(ak), s amely szellemi örökség most mintha reinkarnálnódna végre. A V4-ek jegyében mintha ezen a téren is megfogalmazódna a változás igénye. Čaputová elnökasszony a borsi Rákóczi-vár ünnepségén elmondott szavai reménykeltőek...

Maszkos alakoskodó tánc